

ՆԱՄԱԿ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Նորատիպ Գաւառական Բառարանիս առթիւ՝ Դանիելեռ համար քննադատներուն ընելիք ինչ ինչ արդարացի նկատողութիւնները՝ կը փութամ Արարատի միջոցով տալ հետեւեալ տեղեկութիւնները:

Երբ Լազարեան ձեմարանի վարչութեան կողմէ մրցանակի գրուեցաւ Գաւառական Բառարանը (1908 թ.), ես արդէն շատոնց սկսած էի աշխատիլ նոյն դործին վրայ: Նաո նիւթ ունէի. բայց այդ բոլորը պէտք էր դանաւորել, վերջնականապէս մշակել և արտագրել: Տրուած էր միայն երկու տարե ժամանակ, որ մեծ բան մը չէր: Քիչ մը շտապելով՝ տրուած պայմանաժամին հասցուցի ձեռագիրը (1910 թ.): Բայց որովհետեւ տպագրութեան համար չէր պատրաստուած, ուստի անտեղի չհամարեցի աշխատութեանս մէջ ինչ ինչ յապաղումներ ընել, մտածելով որ շատ դիւրին էր յետոյ այն պահանջները լրացնել:

Աշխատութիւնս արժանի համարուեցաւ մրցանակի ամբողջ գումարին:

Այնուհետեւ բարեյիշատակ ուսուցչապետ Խալաթեանը վարչութեան կողմէ առաջարկեց որ ետ ստանամ ձեռագիրը: Կորուստի դէմ ապահովուելու համար խնդրեցի որ պահեն ձեմարանի մէջ:

Ուսուցչապետ Խալաթեանի ցուալի վտխճանէն յետոյ անցաւ երկար ժամանակ և ահա որ մ'ալ սեղանին վրայ կը գտնեմ Գաւառական Բառարանս տպագրուած:

Լազարեան ձեմարանի նոր վարչութիւնը կարեւոր չէր համարած և ոչ իսկ երկտողով մը յայտնելու ինձ իր մտադրութիւն կամ գոնէ սրբագրութեան փորձերը ուղարկելու ինձ, որպէս զի իմ բազմաթիւ յապուածներս նորէն ներմուծէի և պահպանեմը լրացնէի:

Ահա՛ տպագրեալ Գաւառական Բառարանիս թերոյթները:

1) Բառարանի գլխաւոր պահասը կը կայանայ բառերու թուին մէջ: ձեմարան ուղարկած ձեռագրէս դուրս ունէի նաև ուրիշ ճոխ պաշար մը բառերու և մանաւանդ ոճերու և դարձուածներու, որ ժամանակի ողութեան պատճառով չկրցայ ներմուծել ձեռագրին մէջ: Այս մասին կանխաւ յայտնած եմ

ուսուցչապետ Խալաթեանին՝ առանձին նամակով: Քանի մը հաջար բառերու այս ճոխ պաշարը դժբախտաբար այսօր դուրս կը մնայ տպագրուածէն:

2) Իւրաքանչիւր աշխատութեան պայմանն է գերազանցել իր նախորդները. առիկա կը պահանջուի մասնաւանդ Բառարանէ մը: Իմ Գաւառական Բառարանին տպագրութենէն քիչ առաջ լոյս տեսաւ գերապատիւ Սահակ վրդ. Ամատունիի «Հայոց Բառ ու Բան»ը, որ թէ և 14,000 բառ ունի, բայց այս թուին մէջ կը պարունակէ բաւական բառեր, որ չկան իմ բառարանին մէջ: Փոքրիկ համեմատութիւն մը ընելու համար հաշուենք առաջին երկու երեսի բառերը (մինչև ազի): Սահակ վարդապետի բառարանին մէջ կայ 20 բառ. իմ բառարանին մէջ կայ 70 բառ, Սահակ վարդապետի 20 բառերէն ինը հատը կը պակսի իմ բառարանին մէջ. ասոնք են՝ ազդակ, ազննալ, ազոյել, ագրաս, աղամսխնձոր, աղամպուպուզ, ադրան, ազասել, ազգութակ: Ասոնցմէ ազննալ, ազոյել և ագրաս կան իմ բառարանին մէջ՝ անգանցալ, ակոյել և ակրաս ձեով. ազգութակ ժամօթ դրաբար բառ է, ուստի և չէի կրնար դնել իմ բառարանին մէջ. կը մնայ ճիւղ նոր բառ, որ կը պահի իմ բառարանին մէջ: Ինչպիսի՞նք զիւրութեամբ կարելի էր այս պահասները ներմուծել տպագրութեան ժամանակ:

3) Բառարանին մէջ կան բառեր՝ որոնք կամ բնաւ մեկնուած չեն և կամ կիսատ են: Այսպէս՝ Ազից խլիլըզ, փաթթկենի, պսուն, ճմբան, վարդապետիկ ևն: Այս բառերուն դէմ ձեռագրին մէջ աղբիւրները մնայն նշանակած էի, որպէս զի յետոյ՝ տպագրութեան ժամանակ՝ արուած բացատրութիւնը օրինակեմ: Այսպէս օր. վարդապետիկ՝ Արթնեանի Տունկերը՝ էջ 33, պսուն՝ Բեւրակն 1900, էջ 625 Ե, փաթկենի՝ Նոր Հայկ. Բառ. ևն:

4) Յառաջարան՝ էջ 21 յիշուած է թէ բառերուն ստուգաբանական կազմութիւնը ցուցնելու համար՝ իւրաքանչիւր բառի կազմիչ տարրերը դժիկներով անջատուած են, իսկ բոլորովին նոր արմատները ատողանիշով նշանակուած են: Այս բառը մոռցուած է ջ. գրէն մինչև վերջ:

5) Նրբին սկիզբը՝ էջ 25—39 կայ հայ բարբառներու Ուրուագիծ մը, որ պատրաստած եմ յատկապէս հանդուցեալ Խալաթեանի խնդրանք և որ ուրիշ բան չէ, բայց եթէ իմ Ֆրանսերէն Classification անունով աշխատութեանս մէկ շատ կրճատ համառոտութիւնը: Այն ժամանակ բանի մը բարբառներու մասին բնաւ տեղեկութիւն չօւնէի. բայց 1910-ին անձամբ ճամբորդելով Տրապիզոն և Ռոտտոթօ՝ ուսումնասիրեցի

այս բարձրանքները. Սեբաստիայէն՝ բարեկամս պր. Գաբրիէան ղրկեց ինձ Սեբաստիոյ բարձրուն լլայ ամփոփ ուսումնասիրութիւն մը և ընդարձակ նմոշ մը. այս բոլորը ամփոփեցի «Հայ Բարբառագիտութիւն» անունով աշխատութեանս մէջ՝ որ հրատարակուեցաւ 1911 թուին՝ իբր Ը հատորէ մին. Ազգ. Ժողովածուէ. Ինչ պիտի ըլլայ ընթերցողին զարմանքը, երբ նոյն էմինեան ժողովածուի Թ հատորին մէջ, միեւնոյն հեղինակին ձեռքով կազմուած և Բարբառագիտութեան էրկո՛ւ տարեյետոյ հրատարակուած գրքի մը մէջ՝ նոյն բարձրանքներուն համար կարգայ թէ «բոլորովին անծանօթ մնացած է գիտութեան առջև» (էջ 34) կամ «տող մ'անգամ ուսումնասիրութեան և ոչ ալ որեւէ ընագիր մը» (էջ 36):

Նորհապարտ ենք Լազարեան ձեմարանի վարչութեան իր կատարած մեծածախս հրատարակութեան համար, բայց աւելի շնորհապարտ պիտի ըլլայինք, եթէ քիչ մը աւելի կանխահագուծիւն ունեցած ըլլար: Այն ժամանակ այս բոլոր թերոյթները լրացուած պիտի ըլլային:

Նոր-Նախիջևան

1914 Փետր. 25.

Հ. Աճառեան

ԳԵՐԱՊԻԱՏԻՔ ՀԱՅՐԵԽՄԵԱԳԻՐ*)

Պր. Մառը սխալ հասկցած է իմ խօսքս թէ «առհասարակ Karst-ի վարդապետութիւնը պէտք է դնել Մառի վարդապետութեան կողքին» (Արար. 1912, էջ 839): Այս խօսքը կը վերաբերի ո՛չ թէ Karst-ի վարդապետութեան էութեան, այլ անոր արժանիքին. ուրիշ խօսքով՝ ըսել կուզեմ որ ո՛չ թէ Karst կը քարոզէ մէջ ինչ որ պր. Մառ կը քարոզէ, (իմ խօսքս մշտպէս հասկցած է պր. Մառ), այլ թէ ինչ դնահատութեան արժանի է Մառի վարդապետութիւնը, նոյնպիսի դնահատութեան արժանի է նաև Karst-ի վարդապետութիւնը: Յայտնի է որ Մառի հնարած վարդապետութիւնը (իւ բառով յափերագիտութիւնը*) ո՛չ մէկ հետեռի ունի Եւրոպական գիտական աշխարհի մէջ, բոլոր այն գիտնականները՝ որոնք առիթ ու-

*) Պր. Մառի Ընդհանրաստուծեան (Արար. 1915) պատասխանն է, որ անցեալ տարի ուղարկած էի Յերթիկ խմբագրութեան:

**) Japhet ծնին դէմ հայերէն գրուած է միշտ Յաբեթ. ուստի սխալ է դրիկ Յափերագիտութիւն:

ներցած են այս մասին խօսելու, ցոյց տուած են Մառին մէջ հաճելի վերաբերմունք: Իր վարդապետութեան կը հետեւին միայն իր մի կամ երկու աշակերտները, որոնք սեռ նոր կը պատրաստուին թափ կոխելու լեզուարանական գիտութեան մէջ: Պր. Մառը առայժմ մինակ է: Իսկ մենք՝ որ գիտութեան իբր ազդիւր կը ճանչնանք միայն և միայն Եւրոպան, բնական է թէ չենք կրնար ընդունիլ պր. Մառի կարծեքական վարդապետութիւնը:

Պր. Karst-ի այլանդակ յօդուածին համար (Յուշարձան, էջ 399—431) աւելորդ չեմ համարեր մէջ բերելու հոս Մէյքէ հայադէտին կարծիքը (BSL 60, 122). «Լեզուի կարելի է հաւատալ որ այս յօդուածը Կիլիկիոյ Հայեքեցի Քեալիսոնոքեան, այն պատուական գրքի հեղինակին գործն ըլլայ: Լեզուներու ազգակցութեան այն որոշ գաղափարին փոխարէն՝ որ կարելի եղած է կազմել, իր կողմէն դնելով ամեն տեսակ լեզուներու յարաբերութեան տարտամ գաղափար մը, պր. Karst տարակոյս կը յայտնէ հայերէնի զուտ հնդկարոպական նկարագրի մասին, և մի խումբ հայերէն լեզուաբանական երեւոյթներ կը համեմատէ սուրմերականի և ուրալ-ալթայականի հետ: (Պր. Karst կ'ընդունի ուրալ-ալթայական գաղափարը, որ իրօք հնացած կը համարէր): Իր եզրակացութեանց մէջ լեզուի խնդիրը կը խառնէ ցեղի հետ մի այնպիսի ձևով՝ որ աւելի՛ հինցած է: Անոր կը կարի մարդ՝ երբ կը տեսնէ որ կոյր բառը իրանեան փոխառութիւն չէ *). Կից բառը (իւր այնքան մասնադատուի հոլովումով, որուն անկանոնութիւնն այնպէս յատուկ կերպով հնդկարոպական են), յառնել բայը, արդեւական մի՛ (իւր այնպէս որոշ գործածութեամբ)՝ հնդկարոպական տարրեր չեն: Պր. Karst-ի կարծիքով հայերէնը սեռ չունի ո՛չ թէ անոր համար որ կորսնցուցած է զայն, ինչպէս պարսկերէնն ու անգլերէնը պատմական շրջանին, այլ անոր համար որ կը ներկայացնէ աւելի հին՝ կիսահնդկարոպական վիճակ մը, ուր սեռը դեռ կազմուած չէր! Հաստատուած է թէ հայերէնը ունի խումբ ոչ-հնդկարոպական փոխառութիւններ, և հաւանական է որ հնդկարոպական լեզուի ձևափոխութիւնը Հայաստանի մէջ՝ շատ կէտերով տեղական ազդեցութեանց արդիւնք է: Բայց ցաւալի է տեսնել որ առաջնակարգ ծառայութիւններ մատուցած գիտուն մը կորսուի այսպիսի մոլորութեանց մէջ, առանց նոյն իսկ հարցնելու իրեն թէ պատմական շրջանին մէջ ո՛ր կարելի է գտնել իր ենթադրածներուն նման լեզուա-

*) Այսպէս կը կարծէ նաեւ պր. Մառ. տնժա Արքա. 4940, էջ 447:

բանական ձևափոխութիւններ: Աւելի դաւալի է տեսնել որ նոյն հեղինակը կը պատրաստուի ընդարձակօրէն պարզել նոյն պիսի «տեսութիւններ» ուրիշ հատորի մը մէջ՝ որ պիտի կրէ՝ շատ արդարացի կերպով՝ Atlantis անունը: Զիւլպուման, որուն մեթոդը այնքան ասպահով և զգոյշ էր, չպիտի ճանչնար իր աշակերտը:

Դիտմամբ դրել Մէյլէի կարծեքքը Karst-ի մասին. որովհետեւ պր. Մառը իր նամակին մէջ խէթ աշխարհի մ'ալ ունի հնդերոպագէտներու վրայ. «Պ. Կարոտն նոյն միակողմանի*) լեզուա-գիտական շկոյան է անցել, որին պատկանում է իրաւամբ և պ. Աճառեան»: Բայց ի՞նչ նպատակ կ'այ միայն ինձ՝ համեստ հետեւորդս յիշելու մէջ և ո՛չ թէ հնդերոպագէտներու անթիւ բանակը, Զիւլպուման, Պրուիման, Մէյլէ, Լիւիէն, Փետէրսէն, Պուկկէ և այլն և այլն: Ամբողջ եւրոպան միակողմանի է, միայն պր. Մառն է բազմակողմանի:

Ո՛չ. պր. Karst-ը այլ ևս չի՝ պատկանիլ հնդերոպագէտներու բանակին. ուրացեալ մըն է այն. և իրաւամբ պիտի կրկնեմ՝ նորէն թէ «առհասարակ Karst-ի վարդապետութիւնը պէտք է դնել Մառի վարդապետութեան կողքին»:

Հ. Աճառեան

Զիջելով պ. Աճառեանի խնդրին՝ տպում ենք նորա պատասխանն ուղղուած պ. Մառին, յայտնելով միանգամայն որ խմբագրութիւնս որ և է պատասխանատուութիւն յանձն չէ առնում:

Խմբագրութիւն

*) Միակողմանի բառը ճայերէնի մէջ գէշ նշանակութիւն ունի. եւ ո՛չ թէ այն՝ ինչ որ ըսել կուզէ պր. Մառ: